

במעוט סחורה

א. למעט בסחורה או לסחור מעט?

אחד מארבעים ושמנה קניינים שבהם התורה נקנית הוא 'מיעוט סחורה'. קניין זה הוא הראשון ברשימה של ששה 'מיעוטים' שנמנים בין קנייני התורה: מיעוט סחורה, מיעוט דרך ארץ, מיעוט תענוג, מיעוט שינה, מיעוט שיחה ומיעוט שחוק. האם 'מיעוטים' אלה נאמרו על דרך החיוב או על דרך השלילה? ניתן לפרש שכוונת התנא היא שהתורה נקנית על ידי שמעוטים ככל האפשר בעניינים אלה, אלא שלא ניתן להימנע מהם לחלוטין מפאת טבעו של האדם, ואם כך יש לקרוא את הביטוי 'מיעוט' במשמעות 'שם פועל' – 'בפעולת המיעוט בסחורה, בדרך ארץ וכו' נקנית התורה'. אולם ניתן לפרש שעיסוק מועט בעניינים אלה מבורך וראוי לכתחילה, ואף מועיל לקניין התורה, שהיא נקנית דווקא על ידי שעיסוק הלומד מעט גם ביישוב העולם ולא יעזוב לחלוטין דרך ארץ ושיחה ראויה, ואפילו שחוק מועט טוב הוא לפתיחת הלב לתורה, כמסופר על האמורא רבה: "מקמי דפתח להו לרבנן אמר מילתא דבדיחותא ובדחי רבנן לסוף יתיב באימתא ופתח בשמעתא" (ברכות לב, ב). ואם כך יש לקרוא זאת כ'שם תואר' – 'התורה נקנית על ידי מעט סחורה, מעט דרך ארץ וכן ביתר הששה' (כך פירש 'מדרש שמואל'). אנו נעסוק בעניין מיעוט סחורה, ונבקש לברר האם יש למעט בסחורה ככל האפשר, ואם ניתן שלא לעסוק כלל בסחורה מוטב, או שמא דווקא מעט הסחורה שיעסוק בה האדם תאפשר לו ללמוד תורה ברוגע והיא היא קניין תורה.

שאלת השילוב בין צורכי הפרנסה ללימוד התורה, שאלה קיומית היא לעולמה של תורה ולהנהגת חייו של לומד התורה. בסוגיה זו ניתן לראות במלוא הביטוי את הפער בין הרצוי למצוי בעולמנו השפל. מתאווה הוא איש התורה להקדיש את חייו לאהבתו, לעיסוק בתורה, ואם לא יפנה את לבו וזמנו מכל עיסוק משמעותי אחר, איך יוכל לשקוע בעמלה של תורה?! אולם צורכי החיים דורשים את שלהם, והזנחת סוגיית מקור הפרנסה תשתרג על צווארי הלומד ותוציא אותו מעולמו. הכיצד יתאפשר לו לבן העליה לגדול בתורה, ויחד עם זה לאכול את לחמו שלא בזיעת אפיו, כנגד מנהגו של עולם מאז חטא האדם באכילה מעץ הדעת ונתקלל בעמל הפרנסה? וכי ניתן לעמול בזה ובזה ולהצליח?

* ר"מ בשיבת ההסדר החרדית דרך חיים בגן יבנה.

ב. מחלוקת רבי ישמעאל ורשב"י

נעיין תחילה במחלוקת התנאים המפורסמת בשאלה זו (ברכות לה, ב):

תנו רבנן: 'ואספת דגנך' (דברים יא יד) מה תלמוד לומר? לפי שנאמר 'לא ימוש ספר התורה הזה מפיו' (יהושע א ח), יכול דברים ככתבן? תלמוד לומר 'ואספת דגנך' – הנהג בהן מנהג דרך ארץ, דברי ר' ישמעאל. רבי שמעון בן יוחי אומר: אפשר אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה וקוצר בשעת קצירה ודש בשעת דישה וזורע בשעת הרוח, תורה מה תהא עליה?! אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי אחרים שנאמר: 'ועמדו זרים ורעו צאנכם וגו' (ישעיה סא ה), ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי עצמן שנאמר 'ואספת דגנך'... אמר אביי: הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידן, כרבי שמעון בן יוחי ולא עלתה בידן. אמר להו רבא לרבנן: במטותא מינייכו ביומי ניסן וביומי תשרי לא תתחזו קמאי כי היכי דלא תטרדו במזונייכו כולא שתא [בבקשה מכם, בניסן ובתשרי – ימי הקציר והאסיף – אל תבואו ללמוד עמי תורה, כדי שלא תוטרו בבעיית הפרנסה כל השנה]. אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן משום רבי יהודה ברבי אלעאי: בא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים. דורות הראשונים עשו תורתן קבע ומלאכתן עראי, זו וזו נתקיימה בידן. דורות האחרונים שעשו מלאכתן קבע ותורתן עראי, זו וזו לא נתקיימה בידן.

רבי ישמעאל העמיד את מצוות תלמוד תורה במלואה על זמנו הפנוי של האדם שאינו עוסק בו בצרכי פרנסתו, ואילו רבי שמעון בר יוחאי תמה כיצד ניתן לגדול כך בתורה לכל מלוא הקומה?! ובדבריו הקנה את היכולת לקיים רצונו של מקום בעמל התורה כראוי למי שיש לו משרתים העושים את מלאכתו.¹ אביי העיד שהרבה עשו כרשב"י שלא לעסוק בפרנסה ולא עלתה בידן, וכן רבא הפציר בתלמידיו לנהוג כרבי ישמעאל, ונראה מכך שזו הכרעת ההלכה. אולם באופן

1. אמנם רשב"י לא דרש זאת כחובה המוטלת על כל איש ישראל, אלא יעץ כך למי שחפץ בגדלות בתורה, ואילו לגבי החובה הבסיסית ללמוד תורה ביום ובלילה, דווקא רשב"י הוא המיקל ואומר: "אפילו לא קרא אדם אלא קרית שמע שחרית וערבית קיים 'לא ימוש' " (מנחות צט, ב). אמנם בש"ך יו"ד רמז סק"א גרס רבי שמעון בן יהוצדק, וראה אור שמח ריש הלכות ת"ת שהאריך בכך שחיוב תלמוד תורה הוא לכל איש לפי ערכו. ומנגד, דווקא רבי ישמעאל שהעמיד את לימוד התורה בשלמות על מלוא הזמן הפנוי, אינו מחלק בין קטן לגדול, ודורש זאת מכל אדם מישראל, כפי שהורה לבן אחותו שרק בשעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה, רשאי אדם ללמוד חכמת יוונית (מנחות שם). האחרונים עסקו ביישוב הסוגיות בברכות ומנחות, ראה מאמרו של אלעזר בן אליהו, לדרכה של תורה, מאורנו ז. וכתבתי הנראה לעניות דעתי.

יוצא דופן, ההכרעה כאן לא נאמרה מכח שיקול הלכתי, לא על פי ראייה מן התורה או סברה לגופו של דיון, אלא על פי מבחן המציאות, וכפי שאמר אב"י 'לא עלתה בידן', וכן רבא 'כי היכי דלא תטרדו במזונייכו כולא שתא'. הוי אומר – גם אם אפשר שהרצוי הוא כרשב"י, הרי המצוי הוא כרבי ישמעאל.² כך גם מסר רבי יוחנן בשמו של רבי יהודה ברבי אלעאי, לא כהכרעה אלא כעדות, שדורות הראשונים שעשו תורתן קבע ומלאכתן עראי זו וזו נתקיימו בידם.

ג. כיצד פסק הרמב"ם והאם יש מתירים נטילת צדקה כדי ללמוד?

הרמב"ם פותח את הלכות תלמוד תורה בשני פרקים העוסקים בעיקר חיובו של כל איש מישראל ללמוד תורה ולדעתה וללמד את בנו. את פרק ג הקדיש לגדלות בתורה, לשקיעות ולהתמדה בה, והגדיר זאת 'כתרה של תורה'. בפרק זה הוא מציב את דמותו של העמל בתורה המקדיש לה את חייו. וכך הוא כותב בענייננו (הלכה ו-ח):

מי שנשאו לבו לקיים מצוה זו כראוי ולהיות מוכתר בכתר תורה, לא יסיח דעתו לדברים אחרים, ולא ישים על לבו שיקנה תורה עם העושר והכבוד כאחת. כך היא דרכה של תורה: פת במלח תאכל, ומים במשורה תשתה, ועל הארץ תישן, וחיי צער תחיה, ובתורה אתה עמל. ולא עליך הדבר לגמור, ולא אתה בן חורין ליבטל ממנה, ואם הרבית תורה הרבית שכר, והשכר לפי הצער.

שמה תאמר עד שאקבץ ממון אחזור ואקרא, עד שאקנה מה שאני צריך ואפנה מעסקי ואחזור ואקרא, אם תעלה מחשבה זו על לבך אין אתה זוכה לכתרה של תורה לעולם, אלא עשה תורתך קבע ומלאכתך עראי. ולא תאמר לכשאפנה אשנה, שמה לא תפנה.

כתוב בתורה: "לא בשמים היא ולא מעבר לים היא" (דברים ל יב). לא בשמים היא – לא בגסי הרוח היא מצויה, ולא במהלכי מעבר לים היא. לפיכך אמרו חכמים: לא כל המרבה בסחורה מחכים. וצוו חכמים: הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה.

2. אמנם אם לעולם זוהי המציאות ההכרחית, הרי שבעל כרחך על מנת כן ניתנה תורה, שהרי לא ניתנה למלאכי השרת, ויש לפרש את הציווי כפי שניתן לקיימו בעולמנו. אלא שאם רבים עשו כרשב"י ולא עלתה בידם, הרי שמעטים עשו כן ועלתה בידם (ראה חידושי אגדות מהרש"א), ושמה עליהם קרא רשב"י: ראיתי בני עליה והן מועטין (סוכה מה, ב).

בטבעו של עולם, גם פת במלח ומים במשורה לאדם ולבני ביתו³ עלולים לגזול מזמנו היקר נתח ניכר על חשבון לימוד התורה, ואכן תיכף לדבריו שלא יבקש לקבץ לו ממון וקניינים סמך הרמב"ם את ההוראה לעשות תורתו קבע ומלאכתו עראי. כלומר, אין הכוונה שיזניח האדם את צורכי הפרנסה, אלא שיעשה כדי צורכי הקיום ולא יותר. הרמב"ם לא נקט כלל את האפשרות להטיל על אחרים את מלאכתו כפי שאמר רשב"י. לכאורה התרגום המעשי של הנהגה זו, בטרם יבואו זרים לרעות את צאננו, הוא להטיל את עצמו על הציבור שיפרנסוהו, כדי שיכול לפנות את זמנו ללמוד.⁴ כידוע הרמב"ם שולל דרך זו בנחרצות, ונעייין מעט בדבריו שנראית בהם כעין סתירה מיניה וביה.

בשני מקומות עסק בכך הרמב"ם, בהלכותיו ובפירושו למשנה. כך כתב בהלכות תלמוד תורה (ג, י"א):

כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה, הרי זה חלל את השם ובזה את התורה וכבה מאור הדת וגרם רעה לעצמו ונטל חייו מן העולם הבא, לפי שאסור ליהנות מדברי תורה בעולם הזה. אמרו חכמים "כל הנהנה מדברי תורה נטל חייו מן העולם". ועוד צוו ואמרו "אל תעשה עטרה להתגדל בהן ולא קרדום לחפור בהן". ועוד צוו ואמרו "אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות וכל

3. ואמנם רבא דרש שבמי אתה מוצא דברי תורה: "במי שמשים עצמו אכזרי על בניו ועל בני ביתו כעורב" (עירובין כב, א), אך ודאי אין הכוונה שאינו מקיים את חובותיו על פי דין לפרנסם, שהרי למזונות אשתו ובנותיו גובין מנכסיו ומוציאים בדיינים, וכי דברי תורה מתקיימים במי שעובר עליהם וגוזל את בעלי חובו? אין הכוונה אלא שמייחל לה' שיזמן להם די צרכם בצמצום, ואם לא יהיה להם ודאי ישוב ויפרנסם כפי חובו.

4. אמנם ישנה דרך נוספת לקיים זאת, דרך שאין האדם יכול ליזום בעצמו, אלא שלעתים מפני הגזירה ורדיפת החכמים, הם אנוסים מלעסוק בפרנסה. כך אירע לרשב"י עצמו שנחבא עם בנו שתים עשרה שנה מפני המלכות (ועוד שנים עשר חודש) ועסק בתורה ללא הפסקה והתפרנס בדרך נס (שבת לג, ב), ועל פי המסופר גם הרמב"ם נחבא מפני רדיפת המלכות ולא עסק בפרנסה באותה תקופה. מלבד זאת שנותיו הפנויות לתורה היו כאשר פרנס אותו אחיו רבי דוד, שהיה מעוברי ימים והטיל מלאי לכיסם המשותף (אגרת לרבי יפת הדיין, אגרות הרמב"ם מהדורת ר"י שילת, אגרת יא). נמצא שגם חיי רשב"י וגם חיי הרמב"ם הם אות ומופת לכך ששקיעות גמורה בתורה כראוי היא כמעט מעל גדר הטבע במהלך החיים הרגיל, ולא נותר לחסיד אלא להתאמץ ככל שיוכל, וכמו שנבאר להלן. ויש להזכיר בהקשר זה את חתימת הרמב"ם לספר זרעים, סוף הלכות שמיטה ויובל, על הבוחר לפרוק מעל צווארו את עול החשבונות הרבים, שיספיק לו ה' את צרכיו, לא בדרך נס, אלא שיעשה מעט ויתברך.

תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה וגוררת עון". וסוף אדם זה שיהא מלסטם את הבריות.

מעלה גדולה היא למי שהוא מתפרנס ממעשה ידיו. ומדת חסידים הראשונים היא. ובזה זוכה לכל כבוד וטובה שבעולם הזה ולעולם הבא שנאמר "יגיע כפיו כי תאכל אשריו וטוב לך" – "אשריו בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא שכולו טוב".

והרי דבריו מוקשים מרישא לסיפא. בהלכה הראשונה כתב שהנאה מדברי תורה היא איסור חמור ביותר, והעושה כן מאבד את חייו בעולם הבא. ומיד אחר כך בהלכה השנייה כתב שפרנסה ממעשי ידיו היא מעלה גדולה ומדת חסידים. וכי אין דרך הישר הממוצעת שהיא היתר וראויה לרבים? וכי מי שאינו חסיד אין לו חלק לעולם הבא?!

דברים רבים נאמרו בשאלה זו, ולעניות דעתי דבריו מבוארים כפשוטם. מה שאסר באיסור חמור הוא להתפרנס מן הצדקה, שעוסק בתורה ואינו עושה מלאכה וממילא אין לו כדי פרנסתו והוא נצרך לקבל צדקה בין העניים, ובכך מתחלל שמו יתברך ומתבזה התורה, שאומרים שכדי לעמול בתורה צריך להיות עני, כאילו הוא חולה וזקן שאין בכוחו לפרנס את עצמו. ואף סופו שלא תמיד יתנו לו צדקה וילסטם את הבריות. אבל יש דרך אחרת, שהאדם מבקש לעצמו מי שיתמוך בו כדי שיוכל ללמוד, שאותו תומך אינו נותן לו מתוך רחמים על רעבונו וחוסר יכולתו להתפרנס, אלא רוצה לפרנסו בדרך כבוד כדי שיוכל לפנות את זמנו ללימוד התורה. ואף דרך זו אינה רצויה לדעת הרמב"ם ואינה מידת חסידות, אך אינה איסור גמור. ואמנם מפני זה קשה עד מאוד לגדול בתורה, ועל כן העומד בזה ואינו מוותר על עמל התורה, אלא דוחק את עצמו להתפרנס וגם ללמוד תורה הרבה, הרי הוא בן מעלה כחסידים הראשונים.⁵

ובפירוש המשנה (אבות ד, ה) הוכיח שחכמי ישראל לא רצו לקבל מתת מבני דורם, וגם שם רוב לשונו היא לשלול לקיחת צדקה כעני ואביון, כמו שכתב: "חלילה לי לחשוד הדורות ההם שהם לא היו גומלי חסד ונותני צדקה כי אמנם העני ההוא

5. בהלכות תפילה (ו, ח) כתב הרמב"ם: "מי שהיה עוסק בתלמוד תורה והגיע זמן התפילה פוסק ומתפלל. ואם היתה תורתו אומנותו ואינו עושה מלאכה כלל והיה עוסק בתורה בשעת תפילתו אינו פוסק, שמצות תלמוד תורה גדולה ממצות תפילה". ולשיטתו איך ניתן לעשות כך? ולדברינו אפשר שמדובר במי שויתר על מעלת חסידים הראשונים ומתפרנס מהציבור בדרך כבוד. ואמנם מקורה של הלכה זו במסכת שבת (יא, א), ושם אמר רבי יוחנן: "לא שנו אלא כגון ר"ש בן יוחי וחבריו שתורתן אומנותן". ורשב"י לשיטתו נראה שלא עסק בדרך ארץ, והרמב"ם יעמיד זאת במי שיש לו ירושה או שיש מי שמטיל מלאי לכיסו שמותר, ראה להלן.

אילו פשט ידו לקחת היו ממלאים ביתו זהב ופנינים אלא שלא היה רוצה... ולא היו ישראל שבדורם לא אכזרים ולא בלתי גומלי חסדים". אמנם שם הוא מוסיף ושולל גם לקחת ממון בדרך כבוד כמו שכתב שם: "אבל הם בעצמם היו חסידים מאמינים האמת לעצמם והיו מאמינים בהשי"ת ובתורת משה אשר בה יזכה האדם לחיי העוה"ב ולא היו מתירים לעצמם לבקש ממון מבני אדם והיו רואים שלקחתו היה חלול השם בעיני ההמון מפני שיחשבו שהתורה מלאכה מהמלאכות אשר יחיה בהם אדם ותתבזה בעיניהם". הרי שגם כאן חילק בין שתי הדרכים כפי שביארנו בהלכותיו, וגם כאן יש לפרש שדרך צדקה היא איסור גמור, ואילו הימנעות מנטילה בדרך כבוד היא מעלת התנאים החסידים.⁶ אולם העושה כן אינו עובר על איסור הלכתי, אלא על דברי מוסרו הטוב של רבי צדוק במשנה שם, על פי פירושו של הרמב"ם.⁷

אם כנים דברינו, הרי החולקים על הרמב"ם והתירו לקחת מתת כדי לגדול בתורה (התשב"ץ ועוד, הובא בכסף משנה על אתר, ובדברי הפוסקים יו"ד סוף רמז), לא חלקו על תחילת דבריו שאסור לאדם להיות עני ולהתפרנס מן הצדקה בשל רצונו לעסוק בתורה. אלא אם מצא מי שיתמוך בו בדרך כבוד, גם ברוך יהיה, אם מדינא ואם מפני 'עת לעשות לה' הפרו תורתך', שקשה עד מאוד לגדול בתורה מבלי תמיכה כספית, כמו שמוכיחה המציאות מימי אביי ורבא ועד ימינו. אבל אם לא מצא תמיכה בדרך כבוד, והוא מקבל מתנות כעני ודל תחת לעמול לפרנסתו, מי התיר זאת? וגם בזאת תשפוט המציאות, שאמנם יש בזה חילול השם וכיבוי מאור הדת, והדברים ניכרים וידועים בימינו אנו, שיש תמיכה בדרך כבוד ויש בדרך עליבות. יש שנדיבי העם מבקשים להם זכות להעמיד תורה בישראל, ויש שראשי הכוללים מחזרים על הפתחים כאביונים, וקרן התורה מתפלשת בעפר.

6. לשונו 'חסידים הראשונים' רומזת לדברי הגמרא: "תנו רבנן: חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין שעה אחת וחוזרין ושוהין שעה אחת. וכי מאחר ששוהין תשע שעות ביום בתפלה תורתן היאך משתמרת ומלאכתן היאך נעשית? אלא מתוך שחסידים הם תורתם משתמרת ומלאכתן מתברכת" (ברכות לב, ב).

7. בסוף דבריו שם כתב את הדרך המותרת לכתחילה, והוא עצמו נהג בה עם אחיו כמובא לעיל: "ואמנם הדברים אשר התירה אותם התורה לת"ח הוא שיתנו ממוןם לאדם לעשות בו סחורה בבחירתו ויהיה השכר כולו להם אם ירצה והעושה זה יש לו שכר גדול עליו וזהו מטיל מלאי לכיס של ת"ח". הרמב"ם מפרש שהחכם עצמו הוא בעל הממון, וחברו טורח בה כדרך מקבל עסקה, אלא שהוא מוחל לו על שכר טרחתו דרך כבוד, אך אינו נותן לו משלו ממש. וכמו שהשווה זאת לכך שמקדימים את סחורת החכם לשל אחרים, שאין זו נתינת ממון אלא מניעת תחרות בדרך כבוד, וכמו שכתב: "כי שתי הפעולות האלה יעשו אותם סוחרים קצתם עם קצתם על דרך כבוד".

נמצא שהרמב"ם פסק כרבי ישמעאל, שאין להניח את העיסוק בפרנסה, וגם את זה לא קבע כחובה על כל אדם, אלא על הרוצה לזכות בכתרה של תורה, ואילו כל אדם די לו בקביעת עתים ביום ובלילה.⁸

ד. אפס כי לא יהיה בך אביון

כידוע, מצאנו בין גדולי הדורות מי שעסקו בסחורה, ומעניין לראות את דבריו הברורים של ריה"ל (הכוזרי מאמר ב, נ):

אמר החבר: התורה האלוהית לא העבדתנו בסגופים כי אם למדתנו את המדה הנכונה בצוותה עלינו לתת לכל כח מכחות הנפש והגוף את החלק המגיע לו בצדק בלי אשר נבכר את הכח האחד על פני האחרים כי העדפת הכח האחד מביאה להזנחת כח אחר. אדם הנוטה לצד כח התאוה נחלש בו כח המחשבה ולהפך. וכן כל הנוטה לצד הנצוח נחלש בו צד אחר. אך הצום אינו אפוא עבודת אלהים אצל האדם אשר תאוותיו מועטות וגופו חלש להפך אדם כזה צריך לחזק את גופו למען ישוב לאיתנו ואף מעוט רכישת קנינים אינו עבודת אלהים אצל מי שהרכישה מזדמנת לו בלא יגיעה ואינה מבטלת אותו מלמוד החכמה ומן המעשה הטוב ביחוד אם אדם זה מטפל בבנים או אם בדעתו להוציא ממונו לשם שמים להפך לאיש כזה רבוי הרכישה נאה יותר.

נעיין במעשה ידוע שניתן לראות בו את היחס בין מסחר ללימוד תורה מתוך עוני, הוא המעשה בו נפרדו דרכיהם של שניים מגדולי אמוראי ארץ ישראל, רבי יוחנן ואילפא (תענית כא, א):

אילפא ורבי יוחנן הוו גרסי באורייתא דחיקא להו מילתא טובא אמרי ניקום וניזיל וניעבד עיסקא ונקיים בנפשי (דברים טו, ד) אפס כי לא יהיה בך אביון אזלו אותבי תותי גודא רעיעא הוו קא כרכי ריפתא אתו תרי מלאכי השרת שמעיה רבי יוחנן

8. בפ"א ה"ח כתב שכל איש מישראל "חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה". אמנם בהלכה ט כתב שגדולי חכמי ישראל "היו עוסקין בתלמוד תורה ביום ובלילה, והם מכלל מעתיקי השמועה", ובוודאי הם היו בגדר 'זוכים בכתרה של תורה'. ואף שסמך הלכות אלה זו לזו, לשונו 'ביום ובלילה' סובלת הן את המינימום, משנה אחת ביום ומשנה אחת בלילה ('לקבוע זמן ביום ובלילה'), וכדברי רשב"י במנחות (לעיל הערה 1), והן את המקסימום, כל היום וכל הלילה למעט עיסוקים נצרכים ('לעסוק ביום ובלילה'), כרבי ישמעאל שם וכדבריו בפ"ג. העולה מהדברים שהרמב"ם פסק בשתי המחלוקות בין רשב"י לרי"ש לקולא. מחד, לא כל אדם חייב ללמוד תורה כל היום וכל הלילה, דלא כרי"ש במנחות, ומאידך, הרוצה לזכות בכתרה של תורה אל יפרוק עול הפרנסה מעל צווארו, דלא כרשב"י בברכות.

דאמר חד לחבריה נישדי עליהו האי גודא ונקטלינהו שמניחין חיי עולם הבא ועוסקין בחיי שעה אמר ליה אידך שבקינהו דאיכא בהו חד דקיימא ליה שעתא רבי יוחנן שמע אילפא לא שמע אמר ליה רבי יוחנן לאילפא שמע מר מידי אמר ליה לא אמר מדשמעי אנא ואילפא לא שמע ע"מ לדידי קיימא לי שעתא אמר ליה רבי יוחנן איהדר ואוקי בנפשאי (שם, יא) כי לא יחדל אביון מקרב הארץ רבי יוחנן הדר אילפא לא הדר עד דאתא אילפא מליך רבי יוחנן אמרו לו אי אתיב מר וגריס לא הוה מליך מר אזל תלא נפשיה באסקריא דספינתא אמר אי איכא דשאל לי במתניתא דרבי חייא ורבי אושעיא ולא פשטינא ליה ממתניתין נפילנא מאסקריא דספינתא וטבענא.

תרגום: אילפא ורבי יוחנן עסקו בתורה, ודחקה להם הפרנסה מאוד. אמרו: "נלך ונעסוק במסחר, כדי לקיים את הפסוק 'אפס כי לא יהיה בך אביון'. הלכו, ובדרכם התיישבו תחת כותל רעוע ואכלו. באו שני מלאכי השרת, שמע רבי יוחנן שאחד מהם אומר לשני: "נפיל עליהם את הכותל ונהרגם, שהם מניחים חיי עולם [למוד התורה] ועוסקים בחיי שעה [פרנסה]". ענה לו המלאך השני: "הנח להם, שיש בהם אחד שעתידו לפניו [בתורה, שיזכה ללמד]". רבי יוחנן שמע זאת, ואילפא לא שמע. שאל רבי יוחנן את אילפא: "האם שמעת משהו?", אמר לו: "לא!". אמר רבי יוחנן: "מכך שאני שמעתי ואילפא לא שמע, הוי אומר שאני הוא שעתיד לפני". אמר לאילפא: "אשוב [לבית המדרש] ואעמיד בעצמי את תיאור התורה: 'כי לא יחדל אביון מקרב הארץ'. חזר רבי יוחנן, ואילפא הלך לסחורה. עד ששב, התמנה רבי יוחנן לעמוד בראשות הישיבה. אמרו לאילפא: "אם היית יושב ולומד, לא היית מתמנה אתה?". הלך ותלה את עצמו על תורן הספינה, ואמר: "מי שישאלני למקור הלכה בברייתות של רבי חייא ורבי אושעיא, ולא אמצא לו מקורה במשנה, אפיל עצמי לים" [והוא עמד בכך, כמובא כאן ובסוגיות נוספות].

אילפא שיצא למסחר, אמנם הוכיח מששב שלא שכח תלמודו, אך רבי יוחנן הוא שהיה לפאר הדורות, הבריה התיכון בתלמוד ארץ ישראל. דומה שכל לומד מסיק שגישתו של רבי יוחנן הוכיחה את צדקתה,⁹ אם גם לא לרבים, אזי לכל הפחות

9. רבי ראובן מרגליות הקדים מעשה זה לספרו מרגליות הים על מסכת סנהדרין והראה בו נפלאות בדרכו של אילפא, כך כתב בין דבריו: "רבי יוחנן הדר אבל אילפא הוכרח לעשות עיסקא והיה לסמל של 'תלמיד חכם סוחר'... ואם לא הרשתו עתו לאילפא להרביץ תורה בקביעות עם חברים מקשיבים הגונים, הנה בחר באמצעי אחר שתהיה תורתו חיי עולם, בכתבו עלי ספר דברי תורתו שהעלה בעתותיו שקבע לתורה... ועלתה לו לאילפא שהגו חכמי ישראל בספריו, ראה מנחות ע"א: כתוב אפנקסיה דאילפא ועוד". ועל

ליחיד הסגולה, שמותר לו ואף חייב הוא לוותר על השתדלות בפרנסתו כדי להקדיש את חייו לתורה, עבור הכלל ולמען דורות העתיד. מניין התפרנס רבי יוחנן, שקרא על עצמו: "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ"? שמא מן הצדקה, המצוה שהפסוק הזה נאמר כדי לנמק אותה? ואולי מן הציבור שהכיר בערכו של רבי יוחנן ששב אליהם כדי ללמוד וללמד, והטילו מלאי לכיסו?

ה. אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה.

דרכו של רבי יוחנן להתפרנס לא נעלמה מידיעתנו. נותרה בידינו עדותו על עצמו לעת זקנתו, כמסופר במדרש (שיר השירים רבה ח, ז):

רבי יוחנן הוה מטיל וסליק מטבריה לצפורין, והוה רבי חייא בר אבא סמך ליה, מטון חד בית חקלא, אמר רבי יוחנן הדין בית חקלא הות ידידי זבינתיה בגין מלעי באוריתא. מטון חד בית כרם, ואמר רבי יוחנן הדין בית כרם ידידי הוה זבינתיה בגין מלעי באוריתא. מטון חד בית זיתא, ואמר כמו כן, שרי רבי חייא בר אבא בכי, אמר ליה מה את בכי, אמר ליה בכי אנא דלא שבקת לסיבותיך כלום. אמר לו, חייא בני, ונקלה זו בעיניך מה שעשיתי, שמכרתי דבר שנתן לששה ימים, שנאמר (שמות כ, יא): כי ששת ימים עשה ה', אבל התורה נתנה לארבעים יום, שנאמר (שם לד, כח): ויהי שם עם ה' ארבעים יום, וכתיב (דברים ט, ט): ואשב בהר ארבעים יום. כד דמך רבי יוחנן היה דורו קורא עליו: אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה שאהב רבי יוחנן את התורה, בוז יבוזו לו.

תרגום: רבי יוחנן היה מטייל ועולה מטבריה לציפורין, והיה רבי חייא בר אבא תומך בו. הגיעו לשדה אחת, אמר רבי יוחנן: "שדה זו שלי היתה, ומכרתיה כדי לעמול בתורה". הגיעו לכרם אחד, ואמר רבי יוחנן: "כרם זה שלי היה, ומכרתיו כדי לעמול בתורה". הגיעו לכרם זית, ואמר כך. החל רבי חייא בר אבא לבכות. אמר לו רבי יוחנן: "מדוע אתה בוכה?". אמר לו רבי חייא: "בוכה אני על שלא הותרת כלום לעת זקנתך". אמר לו: "חייא בני! וכי קלה היא בעיניך מה שעשיתי? שמכרתי דבר שניתן בששה ימים, שנאמר 'כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ', אבל התורה [שרכשתי תמורתו] ניתנה בארבעים יום. כשנפטר רבי יוחנן לבית עולמו, היו בני דורו קוראים עליו את הפסוק: 'אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה' שאהב רבי יוחנן את התורה, 'בוז יבוזו לו'."

עצמו דרש רר"מ ודברי פי חכם חן. וגם את דרכו של רבי יוחנן פירש שם, ולהלן הלכנו בדרך דומה בדגשים שונים מעט.

ככלל, חובתו של האדם לנהוג בנכסיו באחריות ובחכמה, כמו שכתב הרמב"ם (דעות ה, יב):

ואסור לו לאדם להפקיר או להקדיש כל נכסיו ויטריח על הבריות. ולא ימכור שדה ויקנה בית ולא בית ויקנה מטלטלין או יעשה סחורה בדמי ביתו. אבל מוכר הוא מטלטלין וקונה שדה. כללו של דבר ישים מגמתו להצליח נכסיו ולהחליף הכלה בקיים. ולא תהיה כוונתו ליהנות מעט לפי שעה או ליהנות מעט ויפסיד הרבה.

זאת התיר רבי יוחנן לעצמו, שכן לא ליהנות לפי שעה ביקש, אלא ליהנות ולהנות את ישראל לחיי עולם. משלו הוא התפרנס, אלא שלא נהג כפי שסבר תחילה, לחוס על נכסיו להותירם לעת זקנתו, וכפי שצריך אכן לעשות כל אדם, וכפי שאולי נהג אילפא.¹⁰ משהבין וידע רבי יוחנן שנועד הוא לגדולות, שישראל זקוקים לתורתו ועליו לנהוג בעצמו לפני משורת הדין, זנח כל חשבון ונתן את כל הון ביתו באהבתו את התורה עד שבזו לו הבריות בשעתו ותהה לימים גם תלמידו הגדול, כיצד לא חס על זקנתו? כיצד הוא נוהג בחוסר הגיון כלכלי? תשובתו של רבי יוחנן לתלמידו הפליגה אל מעבר לכללי העולם הזה, הכללים הנוהגים גם על פי התורה אצל רוב בני האדם שהצטוו: "אפס כי לא יהיה בך אביון". רבי יוחנן שהוא בעל השמועה שהביא הרמב"ם: "ולא מעבר לים היא – לא תמצא לא בסחרנים ולא בתגרים" (עירובין נה, א), התיר לעצמו לחרוג מכללי המסחר, ולהתבסס על קביעת התורה כי לעולם יהיו אביונים בקרב הארץ. אולם את המחיר הוא שילם מנכסיו שלו. לולא כן לא היתה זו אהבת אמת.

10. או שמא אילפא עני מעיקרו היה ולא היו לו נכסים למכור, ולכן עליו אכן היה לצאת לסחורה ורק רבי יוחנן נתבע לדחוק את עצמו כדי לשוב ללימוד התורה, ראה תענית כד ע"א שאילפא (או רבי אילפי) היה ממקום של עניים מרודים (הערת יד נפשי הרב אריאל דוד הי"ו), אלא שיש לעיין אם אילפא מהמעשה שם שירד כש"ץ לפני רבי הוא חברו של רבי יוחנן ואכ"מ.